



KATARZYNA SKOCZEK

 orcid.org/0000-0003-3143-9190

Niepubliczna Szkoła Podstawowa im. Alberta Einsteina w Wilanowie

Literackie patrzenie rękami Młodzi bohaterowie literaccy z niepełnosprawnościami — zaproszenie do dialogu

Looking with hands in literature

An invitation to a dialogue with young disabled protagonists

Abstract: In her article, Katarzyna Skoczek is concerned with disabled protagonists in literature for children and young adults. She makes a case for the value of class discussions about literary works which feature disabled protagonists, and of addressing in this way the topic of otherness, for such lessons will convince students that different does not mean worse. She recommends two books for Polish language lessons in primary school: *O Kamilu, który patrzy rękami* [*About Kamil, Who Looks with His Hands*] by Tomasz Małkowski and *Wyspa mojej siostry* [*My Sister's Island*] by Katarzyna Ryrych. The protagonist of the former has a sensory, and of the latter — an intellectual disability. Skoczek argues that it is important to discuss different types of disability, for each person is different and has a different type of sensitivity. Yet differences do not justify discrimination.

Key words: disability, Polish literature, otherness, tolerance

Wprowadzenie

Zadaniem edukacji polonistycznej, oprócz doskonalenia kluczowych umiejętności, jest rozwijanie wrażliwości społecznej, między innymi uczulanie na problemy innych ludzi. W podstawie programowej kształcenia ogólnego dla

szkół podstawowych w obrębie kształcenia literackiego i kulturowego wskazano: „Rozwijanie zdolności dostrzegania wartości: prawdy, dobra, piękna, szacunku dla człowieka, i kierowania się tymi wartościami”¹.

Z kolei w ramach kształcenia językowego wymieniono między innymi:

1. Rozwijanie rozumienia twórczego i sprawczego charakteru działań językowych oraz formowanie odpowiedzialności za własne zachowanie językowe.
2. Kształcenie umiejętności porozumiewania się (słuchania, czytania, mówienia i pisanie) w różnych sytuacjach oficjalnych i nieoficjalnych, w tym z osobami doświadczającymi trudności w komunikowaniu się².

Ponadto w obszarze samokształcenia wyodrębniono:

1. Rozwijanie szacunku dla wiedzy, wyrabianie pasji poznawania świata i zachęcanie do praktycznego zastosowania zdobytych wiadomości.
2. Rozwijanie umiejętności samodzielnego docierania do informacji, dokonywania ich selekcji, syntezy oraz wartościowania³.

Młodych ludzi z pewnością warto edukować w zakresie funkcjonowania osób z niepełnosprawnością/niepełnosprawnościami. Według definicji przyjętej przez Światową Organizację Zdrowia, niepełnosprawność to: „Ograniczenie lub brak zdolności do wykonywania czynności w sposób lub w zakresie uważanym za normalny dla człowieka, wynikające z uszkodzenia i upośledzenia funkcji organizmu”⁴.

Za osoby z niepełnosprawnością uważa się zatem ludzi, którzy nie są w stanie samodzielnie prowadzić normalnego życia indywidualnego i społecznego w związku z wrodzonym lub nabytym upośledzeniem fizycznej lub psychicznej sprawności⁵.

Jak czytamy na oficjalnej stronie WHO, niepełnosprawność jest integralną częścią ludzkiej natury. Prawie każdy człowiek w pewnym momencie swoje-

¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej. Załącznik nr 2: Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej. Pobrano z: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170000356/O/D20170356.pdf> [2.01.2021].

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ *World Report of Disability*. World Health Organization, The World Bank. 2011. Pobrano z: https://disabilityinclusion.msf.org/assets/files/WorldReport_eng.pdf [2.01.2021], tłum. — K.S.

⁵ Termin „osoba niepełnosprawna” może być jednak odbierany jako nacechowany negatywnie, stygmatyzujący. Często stosuje się zatem określenie „osoba z niepełnosprawnością”, które zastępuje wiele dotychczas powszechnie używanych pojęć, takich jak: „ułomność”, „upośledzenie”, „niepełność”.

go życia doświadcza czasowego lub trwałego uszczerbku na zdrowiu. Ponad miliard ludzi, a zatem aż około 15% światowej populacji, żyje z pewną formą niepełnosprawności, a odsetek ten stale rośnie⁶.

Stosunek do osób z niepełnosprawnością/niepełnosprawnościami zmieniał się na przestrzeni wieków. W starożytności osoby takie były traktowane okrutnie, w czasach chrześcijańskich z troskliwością otaczane opieką, w średniowieczu natomiast postrzegane w kategoriach odmieńców. Ludzie z niepełnosprawnościami jako odmienni bywali prześladowani (głównie w latach trzydziestych XX wieku). Współcześnie coraz częściej głosi się hasła wsparcia i tolerancji dla osób z niepełnosprawnościami, choć nie wyklucza to niezrozumienia tych osób czy braku odpowiedniego wsparcia dla nich. Obserwujemy sporą różnorodność postaw wobec niepełnosprawności — obok empatii wobec osób z niepełnosprawnościami oraz dążenia do niesienia im pomocy w funkcjonowaniu społecznym widoczne są postawy niezrozumienia istoty niepełnosprawności⁷. Z pewnością jednak coraz częściej eksplorowana jest tematyka związana z niepełnosprawnością. Rozwijane są także studia nad niepełnosprawnością (*disability studies*) poświęcone opisowi oraz wyjaśnianiu niepełnosprawności w jej kulturowej i historycznej zmienności i różnorodności. Początki takich studiów można kojarzyć z działalnością brytyjskich niepełnosprawnych aktywistów i naukowców, którzy w latach siedemdziesiątych XX wieku zajmowali się problematyką rzecznictwa i praw obywatelskich osób niepełnosprawnych. Z popularyzacją i wzrostem znaczenia studiów nad niepełnosprawnością mamy jednak do czynienia w ostatnim ćwierćwieczu⁸.

Dyskusje na temat niepełnosprawności podejmowane są coraz częściej. Tę tendencję należy wspierać, a można to robić, podejmując tematykę niepełnosprawności na lekcjach języka polskiego. Niestety bohaterami tylko dwóch z proponowanych w obrębie pięciu lat edukacji lektur dla uczniów klas IV—VIII szkoły podstawowej są osoby z niepełnosprawnością. W cyklu nauczania w klasach IV—VI taką lekturą jest *Katarynka* Bolesława Prusa⁹. Nowela, mimo

⁶ *Disability*. World Health Organization. https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1 [dostęp: 4.01.2021].

⁷ Zob. A. Fidowicz: *Językowy obraz osób niepełnosprawnych wśród uczniów klas VI szkoły podstawowej*. „Przegląd Pedagogiczny” 2015, nr 2. <https://repozytorium.ukw.edu.pl/handle/item/3677> [dostęp: 4.01.2021].

⁸ Zob. M. Wlazło: *Interdyscyplinarne studia nad niepełnosprawnością — sprzymierzeniec czy wróg pedagogiki specjalnej?* „Problemy Edukacji, Rehabilitacji i Socjalizacji Osób Niepełnosprawnych” 2016, nr 23/2, s. 65—74. Pobrano z: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Problemy_Edukacji_Rehabilitacji_i_Socjalizacji_Osob_Niepelnosprawnych/Problemy_Edukacji_Rehabilitacji_i_Socjalizacji_Osob_Niepelnosprawnych-r2016-t23-n2/Problemy_Edukacji_Rehabilitacji_i_Socjalizacji_Osob_Niepelnosprawnych-r2016-t23-n2-s65-74/Problemy_Edukacji_Rehabilitacji_i_Socjalizacji_Osob_Niepelnosprawnych-r2016-t23-n2-s65-74.pdf [7.08.2021].

⁹ B. Prus: *Katarynka*. <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/katarynka.html> [dostęp: 4.01.2021].

iż utwór powstał ponad 100 lat temu, stanowi doskonały pretekst między innymi do podjęcia tematu niepełnosprawności oraz różnych jej aspektów. Wraz z bohaterką utworu — niewidomą dziewczynką — uczniowie mogą poznawać świat, który postrzega ona za pomocą dostępnych jej zmysłów — świat widziany nie tylko oczyma¹⁰. W starszych klasach szkoły podstawowej proponuje się uczniom lekturę *Opowieści wigilijnej* Karola Dickensa. Bohater tego opowiadania — niepełnosprawny Tim Cratchit — nie jest jednak postacią pierwszoplanową. Tim, syn Roberta, pracownika kantoru należącego do głównego bohatera Ebenezera Scrooge'a, pomimo że choruje na krzywicę, jest przedstawiony jako niezwykle pogodne, pełne życzliwości i empatyczne dziecko¹¹.

W przytoczonych utworach, zwykle — jak wynika z moich dotychczasowych doświadczeń — chętnie czytanych przez uczniów (zainteresowaniem cieszy się zwłaszcza opowiadanie Dickensa, zazwyczaj omawiane przed świętami Bożego Narodzenia), można zidentyfikować dwa problemy, które zasługują na dopełnienie przez nauczyciela współczesnymi tekstami. Bohaterowie obu utworów to postaci mocno niewspółczesne, z którymi uczniom trudno się identyfikować pod jakimkolwiek względem. Wzorowe zachowanie — zarówno niewidomej dziewczynki, która nie sprawia niemal żadnych problemów wychowawczych i którą rozwesela jedynie muzyka katarynki, jak i kulejącego chłopca, który zdaje się wręcz idealnym dzieckiem — jest dla ucznia niezrozumiałe, trudno mu sobie wyobrazić takie osoby w swoim najbliższym otoczeniu. Z samych tekstów uczeń nie dowiaduje się zbyt wiele o przemyśleniach, odczuciach, emocjach, a także codziennych problemach dzieci z niepełnosprawnościami. Z pewnością warto omawianie lektur wzbogacić wskazanymi w podstawie programowej pozycjami ze współczesnej literatury dziecięcej i młodzieżowej, w których bohaterowie z niepełnosprawnościami ukazywani są w różnych codziennych sytuacjach — w tekstach z dbałością o detale opisano przeżycia, reakcje dzieci w sytuacjach nieobcych uczniom. Ponadto warto uwzględnić pozycje ukazujące bohaterów z niepełnosprawnością nie tylko sensoryczną i ruchową, lecz także intelektualną. Zwraca na to uwagę Alicja Fidowicz, autorka książki *Niepełnosprawność XX i XXI wieku dla dzieci i młodzieży*:

Bez trudu można zaobserwować, że najczęściej reprezentowanym rodzajem niepełnosprawności, niezależnie od epoki historycznej, jest niepełnosprawność ruchowa. [...] Swój *novum* jest pisanie o autyzmie

¹⁰ Zob. R. Koziołek: *Co gra Katarynka Prusa?* „Pamiętnik Literacki” 2009, z. 1, s. 49—70. https://www.researchgate.net/profile/Ryszard_Koziolek/publication/298896814_WHAT_DOES_BARREL_ORGAN_BY_BOLESLAW_PRUS_PLAY/links/58cd5cb34585157b6dae63c1/WHAT-DOES-BARREL-ORGAN-BY-BOLESLAW-PRUS-PLAY.pdf [dostęp: 4.01.2021].

¹¹ Ch. Dickens: *Opowieść wigilijna*. Tłum. C. Niewiadomska. Wydawnictwo Zielona Sowa, Warszawa 2016.

oraz przypadkach poważnej niepełnosprawności intelektualnej, związanej z konkretnymi schorzeniami, takimi jak zespół Downa¹².

Warto się starać tak przedstawić uczniom postacie z niepełnosprawnościami, aby mieli oni okazję dostrzec, że osoby zdrowe od osób z niepełnosprawnościami różnią się tylko sposobem funkcjonowania.

Czy można patrzeć rękami?

Wśród lektur uzupełniających dla uczniów klas IV warto wyróżnić książkę *O Kamilu, który patrzy rękami* Tomasza Małkowskiego¹³. Jak wspomina w jednym z wywiadów jej autor, jest ona między innymi wynikiem konsultacji z osobą niewidomą, która zgodziła się pokazać świat ze swojej perspektywy:

Pięcioletni Kamil jest niewidomy. Ale czy to powód, żeby się go bać, litować nad nim albo natrętnie o niego troszczyć? Stanowczo nie! On sam całkiem dobrze sobie radzi i jak każdy chłopiec miewa szalone pomysły i niezwykle przygody. Wspólnie ze starszą siostrą Zuzią świetnie się bawią, robią sobie psikusy, a kiedy trzeba — stają za sobą murem. Książka oswaja z nieznanym światem, w którym patrzy się rękami¹⁴.

Od pierwszych stron książki Małkowskiego uczniowie mają okazję śledzić sceny z życia energicznego, zawadiackiego chłopca, któremu, tak jak wszystkim dzieciom w jego wieku, zdarzają się potknięcia, który płata innym figle oraz miewa konflikty z rodzeństwem. Już na początku opowieści dowiadujemy się, że chłopiec jest niewidomy. Dla osoby, która widzi, pójście do łazienki z zawiązanymi oczami i umycie rąk bez potrącania sprzętów i odbijania się od ścian to nie lada wyzwanie. Zajęcia wprowadzające do tematu niepełnosprawności mogą polegać na chwilowym przeniesieniu się do świata bohatera książki Małkowskiego. W tym celu można skorzystać z propozycji zadań zamieszczonych w *Dużych sprawach w małych głowach* Agnieszki Kossowskiej. Oto kilka z nich:

Zawiążcie dziecku oczy szczelnie ciemną przepaską, podajcie mu sorter klocków i poproście, aby powrzucało klocki do właściwych otworów.

¹² A. Fidowicz: *Niepełnosprawność w polskiej literaturze XX i XXI wieku dla dzieci i młodzieży*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2020, s. 289—291.

¹³ T. Małkowski: *O Kamilu, który patrzy rękami*. Zilustrowała J. Rusinek. Wydawnictwo Adamada, Gdańsk 2019.

¹⁴ Ibidem, blurb na okładce.

Wsadźcie do woreczka różne przedmioty. Poproście dziecko, aby rozpoznawało tylko dotykiem, co to jest.

Poproście dziecko, aby wyobraziło sobie, że jesteście osobami niewidomymi, i aby bardzo szczegółowo opisało wam dowolny obrazek. Wyjaśnienie: taka technika to audiodeskrypcja. Dzięki niej osoby niewidzące mogą zwiedzać galerie sztuki czy uczestniczyć w przedstawieniach teatralnych¹⁵.

Uczniom warto przypomnieć, że Kamilowi zawsze towarzyszą odczucia, które im towarzyszyły podczas ćwiczeń. Ale czy to znaczy, że jest on nieszczęśliwy? Zdecydowanie nie. Czy to znaczy, że mama traktuje chłopca wyjątkowo? Otóż nic z tego. Chłopiec jest odpowiedzialny między innymi za przygotowanie kolacji dla wszystkich członków rodziny. Jego siostra — jak to z siostrą bywa — robi mu psikusy: chowa maselniczkę, a na stole kładzie talerzyki z jedzeniem psa, Lupiego. Kamil wcale nie ma zamiaru pozostawać bierny, rozumie, co się dzieje, bo ma dobry słuch. Nie potrzebuje współczucia. Ot, takie porachunki między rodzeństwem.

Chłopiec nawiązuje też relacje z innymi dziećmi, bez niepełnosprawności. Otwarcie mówi o swoich trudnościach:

— Ślepy, sływaj! — krzyknął blondyn. — Blokujesz ruch.

Kamil zatrzymał się w połowie drogi.

— Nie mogę wchodzić szybciej — wyjaśnił. — Nic nie widzę.

— Zupełnie nic? — spytał piegus. — Nawet jeziora?

Kamil potrząsnął głową.

— W piłkę też nie grasz?

— Niby jak? Przecież jej nie widzę.

— Okej, mały — powiedział blondyn. — Nie stresuj się, zaczekamy¹⁶.

Opisana sytuacja doskonale odzwierciedla naturalne zaciekawienie dzieci osobą, która się od nich różni. Scena pokazuje, iż można wybrnąć nawet z niezręcznej sytuacji. Czasami nie wiemy, jak zwracać się do kogoś, kto zachowuje się inaczej niż my, kto różni się od nas. Niezręczna wypowiedź nie przekreśla relacji. Ważne, żeby stawiać pytania, być ciekawym i chcieć się dowiedzieć czegoś o drugim człowieku.

Chłopcy zapraszają Kamila do wspólnej gry w piłkę. Intuicyjnie komunikują się z nim za pomocą okrzyków, gdy piłka zbliża się w jego stronę. Nie litują się nad nim, tylko zapraszają go do zabawy, która może stanowić dla nich nowe, ciekawe doświadczenie.

¹⁵ A. Kossowska: *Duże sprawy w małych głowach*. Grafika J. Ambroźewski et al. Wyd. 3. zm., rozszerz. Linia, Warszawa—Ożarów Mazowiecki 2018, s. 60—61.

¹⁶ T. Małkowski: *O Kamilu, który patrzy rękami...*, s. 14—15.

Książka *O Kamilu, który patrzy rękami* może być zachętą do podjęcia klasowej dyskusji na temat różnorodności. Rozmowa z uczniami może się rozpocząć od prośby, aby zapisali oni swoje imiona na małych kolorowych karteczkach, a następnie przekazali je nauczycielowi. W kolejnym kroku można przeprowadzić losowanie tak, aby każdy z uczniów mógł pracować w parze, a przy tym niekoniecznie z osobą z najbliższego kręgu towarzyskiego. Zadaniem osób w parach może być znalezienie minimum trzech podobieństw pomiędzy sobą. W ciągu piętnastu minut uczniowie mogą zadawać sobie pytania i zapisywać, co ich łączy. Następnie każda z par powinna zaprezentować efekty pracy. Należy pamiętać, aby wzmocnić pozytywnie każdą parę, a więc nie tylko te, które podczas pracy znalazły sporo podobieństw, lecz także te, których członkowie, pomimo wcześniejszych trudności komunikacyjnych, podjęli się realizacji zadania. Podsumowaniem efektów pracy w parach może być pogadanka. Warto uświadomić uczniom, że mimo iż w pary zostali dobrani losowo, udało im się dostrzec podobieństwa między sobą. Ponadto można zapytać, jak wyglądał proces poszukiwania informacji o koleżance/koleździe oraz czego nowego lub zaskakującego uczniowie dowiedzieli się o niej / o nim podczas wspólnej pracy. Warto również podkreślić, że sukces żadnej z par nie byłby możliwy, gdyby nie próba komunikacji, w tym wypadku podjęcie rozmowy (tymi słowami można zaakcentować jej poznawczy charakter).

Rozmowa okazuje się ważna także w życiu Kamila z przywołanego opowiadania. Czasem zdarza się, że również osoba dorosła nie potrafi się z chłopcem porozumieć, tak jak mężczyzna w zoo. Dziwi się on temu, że niewidomy przychodzi w takie miejsce, po bliższym poznaniu Kamila zmienia jednak zdanie na jego temat. W zoo Kamil zadaje siostrze pytania, a dzięki jej odpowiedziom zyskuje zastępcze oczy; z kolei czytelnicy uczą się, że nie warto sądzić po pozorach, należy dążyć do lepszego poznania drugiego człowieka.

Jak już wspomniałam, w podstawie programowej brakuje utworów przedstawiających dziecko z niepełnosprawnością, ale też wadami charakteru, które przecież ma każdy człowiek. Młodzi odbiorcy są prawdziwymi tropicielami niespójności. Potrafią bez ogródek powiedzieć, że trudno uwierzyć, iż człowiek tak idealny jak bohater literacki istnieje. Kamil nie jest idealny — istnieje i ma się dobrze. Tak dobrze, że gdy doskonale się bawi, wybija szybę, co ściąga na niego gniew mamy — ona zaś żąda od Kamila samodzielnego naprawienia spowodowanej szkody.

Przy okazji redagowania charakterystyki Kamila z książki Małkowskiego ciekawe może być ponowne szukanie przez uczniów podobieństw, tym razem podobieństw między nimi a głównym bohaterem. Nie wydaje się to trudnym zadaniem, gdyż chłopiec — jak każde dziecko — lubi się bawić, odnosi sukcesy, ponosi porażki oraz lubi próbować nowych rzeczy. Ponadto wspólnie z uczniami można zredagować *Poradnik poznawania*, ułatwiający komunikację z osobami, które z pozoru się od nas różnią. Polecam wyróżnienie w poradniku

dziesięciu punktów, a następnie ich treściowe i graficzne opracowanie — przygotowanie przez uczniów infografiki. Pracę należy odpowiednio wyeksponować — może ona zająć centralne miejsce w klasie oraz znaleźć się na stronie internetowej szkoły. Na podstawie własnego doświadczenia mogę stwierdzić, że danie uczniom możliwości wystąpienia w roli ekspertów i zaprezentowania efektów pracy nad poradnikiem innym klasom ma swoje zalety — skłania ich do szkolnej dyskusji na temat komunikacji z innymi.

Omawianie książki *Kamil, który patrzy rękami* daje okazję do poruszenia problemu niedostosowania lub niewystarczającego dostosowania miejsc użytku publicznego dla osób ze specjalnymi potrzebami. Dla Kamila szansą zwiedzenia muzeum jest możliwość dotykania eksponatów — na co dyrektor placówki się zgadza, pomimo oburzenia ochroniarza, który jest zbulwersowany widokiem chłopca dotykającego pupy aniołka, jednego z muzealnych obiektów. Warto wraz z dziećmi zastanowić się, jakiego typu usprawnienia mogłyby być lub są pomocne chociażby właśnie w muzeum. Można przeprowadzić dyskusję na temat tego, co zdaniem uczniów mogłoby usprawnić zwiedzanie niewidomym. Propozycje należy zapisać, a następnie wspólnie zabawić się w poszukiwaczy informacji: w kilkusobowych grupach uczniowie mogą wyszukać informacje na temat znajdujących się w konkretnych muzeach udogodnień dla osób niewidomych (ułatwieniem pracy może być podanie uczniom przez nauczyciela nazw takich muzeów). Zwieńczeniem projektu jest prezentacja prac, w których wypisane są usprawnienia znajdujące się we wspomnianych instytucjach. Następnie warto zajrzeć do notatki zawierającej uczniowskie propozycje usprawnień oraz przedyskutować kwestię tego, które z nich są stosowane, a których brakuje.

Atrakcyjnym dodatkiem do rozmowy o usprawnieniach dla osób z niepełnosprawnościami może być filmik, na przykład ten, którego bohaterem jest Igor Sikorski, polski paraolimpijczyk trenujący narciarstwo alpejskie. Mężczyzna jeździ na wózku, ma dobrą kondycję fizyczną. Mimo tego, że na stoku często nie ma on sobie równych, przemieszczanie się po stolicy stanowi dla niego, podobnie jak dla wielu osób z niepełnosprawnościami, nie lada wyzwanie. Mylne oznaczenia, brak wind i inne pułapki architektoniczne to tylko część z problemów, o których warto wspomnieć uczniom¹⁷.

Materiał filmowy o paraolimpijczyku i omawianą lekturę łączy również inne zagadnienie, a mianowicie kwestia stereotypizacji osób z niepełnosprawnościami. Kamil ma lepszy słuch niż reszta rodziny, ale nie ma słuchu muzycznego. Rodzice na początku myślą inaczej, w końcu jednak sami orientują się, że u osoby niewidomej wyostrenie pozostałych zmysłów, w tym słuchu, nie musi oznaczać, że pisana jest jej kariera muzyczna. Bohater filmu z kolei mimo niepełnosprawności uprawia sport — jest zawodowym sportowcem i odnosi

¹⁷ Igor Sikorski vs Filip Chajzer. YouTube, 14.03.2018. <https://www.youtube.com/watch?v=Aib3nWeNJz4> [dostęp: 10.05.2021].

sukcesy, nie oznacza to jednak, iż nie doświadczą żadnych trudności w życiu codziennym. Przy okazji rozmowy o stereotypizacji osób z niepełnosprawnościami można wraz z uczniami sporządzić mapę myśli — dotyczącą tego, czym jest stereotyp — oraz tabelkę ilustrującą, czym charakteryzują się stereotypy niepełnosprawnego oraz sportowca-herosa. Odpowiadając na pytania nauczyciela, uczniowie mogą korzystać z wiedzy zaczerpniętej z przedstawionych tekstów kultury oraz własnych doświadczeń. Następnie można zapytać uczniów, czy bohater materiału filmowego jednoznacznie wpasowuje się w któryś ze stereotypów. Wspólne analizy można rozwinąć — na przykład można zaprosić na lekcję innego sportowca z niepełnosprawnością. Uczniowie będą mieli okazję do bliższego poznania osoby z niepełnosprawnością, mającej, podobnie jak oni, pasję, zainteresowania, marzenia i plany, ale także borykającej się z trudnościami i przeszkodami, starającej się im zaradzić.

Na wyspie Pippi

Niepełnosprawność to bardzo szeroka kategoria, w której mieści się również upośledzenie intelektualne. Warto uczniom zaproponować poznanie bohatera z niepełnosprawnością intelektualną. Może nim być Pippi z książki *Wyspa mojej siostry* Katarzyny Ryrych¹⁸. Lekturę polecam do pracy z uczniami klas V—VIII. W utworze nie poznajemy prawdziwego imienia dziewczynki, a to, które nadano tej postaci, jak łatwo się domyślić, nawiązuje do imienia bohaterki utworu Astrid Lindgren. Ze swoją młodszą — starszą siostrą zapoznaje nas Marysia. Pippi urodziła się z zespołem Downa, dlatego świat widziany jej oczami wygląda nieco inaczej niż świat Marysi, nosi miano wyspy. Można uznać, że każdy z nas jest jak gdyby osobną wyspą, na którą czasem ciężko się dostać, choć warto to zrobić. Marysia mówi:

Nie wiem, jak o tym opowiedzieć, żeby wszyscy, którzy boją się przybijając do brzegów nieznanymi wysp, uwierzyli, że nie ma na nich ludożerców, dzikusów ani potworów — tylko ludzie. Może trochę inni, ale zdolni do miłości, czułości, tęsknoty...¹⁹

Dziewczynki są niemal nierozłączne, a Pippi odznacza się niesamowitą żywiołowością. Życie bohaterki z niepełnosprawnością nie jest jednak różowe, a niebieskie — w jej ulubionym kolorze. W taktowny, ale bezpośredni sposób

¹⁸ K. Ryrych: *Wyspa mojej siostry*. Wyd. 5., 4. w Wydawnictwie Literatura. Wydawnictwo Literatura, Łódź 2020.

¹⁹ Ibidem, s. 4—5.

przedstawiono również to, co przy pierwszym kontakcie z osobą z zespołem Downa czasem może wywołać obawę, tak jak miało to miejsce w jednej z książkowych sytuacji:

Pani przywitała się z Pippi, ale uśmiechała się trochę dziwnie, zupełnie jakby miała w ustach plasterki cytryny, a kiedy podała jej rękę, zaraz dyskretnie wytarła dłoń o spódnicę. To akurat wcale nie było dla mnie dziwne, bo Pippi cały czas miała spocone ręce, a kiedy miała zrobić coś bardzo ważnego, na jej bluzce pod pachami pojawiały się duże, mokre półksiężycy. Jeśli o mnie chodzi, to byłam przyzwyczajona do ostrego zapachu, jaki wtedy zaczynał unosić się wokół Pippi, ale rozumiałam, że innym ludziom może to przeszkadzać, więc usiadłyśmy w rzędzie pod oknem. Pippi zawsze lubiła wyglądać przez okno²⁰.

Punktem wyjścia omówienia zagadnienia różnic w funkcjonowaniu osób zdrowych i tych z niepełnosprawnościami można uczynić przytoczony fragment książki, ponadto można przybliżyć treść rozdziału tej samej książki zatytułowanego *Lekcja języka obcego*. W rozdziale tym w domu dziewczynek pojawia się z wizytą koleżanka Marysi — Anka, która dopiero poznaje Pippi. Anka z zaciekawieniem słucha, w jaki sposób niepełnosprawna dziewczynka recytuje fragment inwokacji z *Pana Tadeusza*, jest do tego stopnia zauroczona usłyszanym „nowym językiem”, że podobnie deklamuje wyuczony fragment przed nauczycielką, co jednak kończy się niefortunnie — uwagą w dzienniku.

Po lekturze fragmentów *Wyspy mojej siostry* warto wspólnie z uczniami ustnie odpowiedzieć na następujące pytania:

1. Czym wyróżnia się sposób wypowiedzania Pippi? Czy można nazwać go wyjątkowym?
2. W jaki sposób Anka traktuje Pippi, a w jaki Pippi Ankę?
3. Czy Anka i Pippi są pod jakimiś względami do siebie podobne? Jeśli tak, to pod jakimi? Uzasadnij odpowiedź.

Ostatnie z proponowanych pytań może być punktem wyjścia dyskusji na temat tego, dlaczego osoby, które z pozoru bardzo się od nas różnią, często zyskują przy bliższym poznaniu. W drugim z proponowanych do lektury fragmentów Marysia stwierdza, że dopóki Anka nie zwróciła jej uwagi swoją recytacją oraz swoim pozytywnym nastawieniem do jej siostry, była dla niej jedną z koleżanek z klasy, która kłóci się z nauczycielami i nietypowo wygląda. Dopiero później dziewczynka dostrzegła, że Ankę wyróżnia kolczyk w nosie i sterczące na wszystkie strony czarne włosy.

W tym samym rozdziale książki Ryrych podjęta została inna ważna kwestia, tym razem natury językowej. Marysia wymieniła bowiem określenia,

²⁰ Ibidem, s. 14.

które padały pod adresem jej siostry: „A więc po pierwsze — Fizia-ma-hyzia. [...] Po drugie — down. Albo dałn, dałn, bo tak wymawiały to słowo dzieci z podwórka. Dałn, czyli głupek, mumin, półgłówek”²¹. Propozycją na odrębną jednostkę lekcyjną może być omówienie zasad kulturalnego zachowania wobec osób z niepełnosprawnościami. Próbę poruszenia tej kwestii warto poprzedzić pogadanką na temat powodów, dla których niektórzy ludzie w obraźliwy i prześmiewczy sposób zwracają się do osób z niepełnosprawnościami. Można wykorzystać duże kartki brystolu, na których uczniowie będą zapisywali kolejne propozycje powodów takiego zachowania.

Wprowadzeniem do tematu kulturalnego sposobu zachowywania się wobec osób z niepełnosprawnościami może być wspólna z uczniami lektura wskazówek United Spinal Association zawartych w opracowanym przez to stowarzyszenie poradniku. Oto kilka z szerzej omówionych tam rad:

Zanim pomożesz, zapytaj.
Bądź taktowny, inicjując kontakt fizyczny.
Pomyśl, zanim coś powiesz.
Nie rób żadnych założeń.
Reaguj uprzejmie na prośby osób niepełnosprawnych²².

Doskonałym uzupełnieniem rozmowy o kulturalnym zachowaniu będzie również informacja dotycząca tego, w jaki sposób należy, a w jaki nie należy zwracać się do osób z niepełnosprawnościami. Uczniom można zaprezentować kilka sugestii:

STAWIAJ OSOBE NA PIERWSZYM MIEJSCU. Mów „osoba niepełnosprawna”, a nie „niepełnosprawny”, „osoby niepełnosprawne”, a nie „niepełnosprawni”. Jeśli chodzi o konkretne formy niepełnosprawności, bezpiecznie jest mówić „osoba z zespołem Tourette’a” lub „osoba z porażeniem mózgowym”. Zdarza się jednak, że poszczególne osoby mają swoje własne preferencje, dlatego jeśli nie masz pewności, jakich słów używać — zapytaj.

[...]

Zamiast „przykuty do wózka inwalidzkiego” mów „osoba korzystająca z wózka”. Wózek umożliwia osobie niepełnosprawnej poruszanie się i pełne uczestnictwo w życiu społecznym, jest więc elementem wyzwalającym, a nie „przykuwającym”.

²¹ Ibidem, s. 44.

²² J. Cohen: *Praktyczny poradnik savoir-vivre wobec osób niepełnosprawnych*. Ilustr. Y. Silver. Publikacja: United Spinal Association. Tłum. na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej Pełnomocnik Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych. Adaptacja: Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych. Pobrano z: https://niepelnosprawni.sggw.pl/MPIPS_Savoir_vivre.pdf [10.05.2021], s. 6.

[...]

Rozmawiając z osobami niepełnosprawnymi, można swobodnie używać wyrażen idiomatycznych. Całkowicie dopuszczalne jest żegnanie się z osobą niewidomą słowami „dobrze było cię widzieć” albo „do zobaczenia”, gdyż niepełnosprawni sami często używają tego typu wyrażen²³.

Po zapoznaniu się ze wskazówkami z poradnika warto zapytać uczniów, które z porad wydają im się przydatne i trafne. Kolejnym krokiem może być wspólne ułożenie i zapisanie kilku dodatkowych wskazówek zaproponowanych przez uczniów.

Ciekawym akcentem zajęć może być pokazanie twórczego zastosowania nazwy „zespół Downa” w tytule programu telewizyjnego o podróżach osób z zespołem Downa — ukazujące zarówno ich sukcesy, jak i porażki nie tylko podczas wypraw, lecz także w życiu codziennym. Moje doświadczenia dydaktyczne w zakresie omawiania tekstów kultury z motywem niepełnosprawności pokazują, że wspomniany program jest najczęściej wymieniany przez uczniów jako tekst kultury, w którym zetknęli się z bohaterami z niepełnosprawnością. Wspólne obejrzenie jednego z odcinków programu może być zachętą do ciekawej rozmowy z uczniami.

Nauczyciel może zaproponować uczniom, aby napisali przemówienie lub tekst argumentacyjny (rozprawkę) z wykorzystaniem swoich doświadczeń z kontaktów z osobami z niepełnosprawnością. Oto przykładowe polecenie: „Czy zgadzasz się z twierdzeniem, że inny nie znaczy gorszy? Napisz rozprawkę/przemówienie, w którym/której zajmiesz stanowisko w tej sprawie. W argumentacji odnieś się do lektury *Wyspy mojej siostry* Katarzyny Ryrych oraz innego wybranego tekstu kultury”. Ważnym elementem projektu jest prezentacja prac na forum klasy, a także stworzenie przestrzeni do dyskusji na temat przytoczonych w nich argumentów i przykładów. Korzyścią takiej formuły zajęć jest także wzajemna pomoc — uczniowie dają sobie wskazówki dotyczące zarówno warstwy merytorycznej, jak i formalnej przedstawianych prac.

Zakończenie

Zamieszczone w tym artykule propozycje tekstów kultury i pracy z nimi na lekcjach języka polskiego są zachętą dla uczniów, ale i nauczycieli do wspólnego poznawania sposobów funkcjonowania osób z niepełnosprawnościami i odbierania przez nie świata. Mimo iż osoby takie funkcjonują inaczej niż większość

²³ Ibidem, s. 8.

z ich otoczenia, nie znaczy to, że są nieszczęśliwe lub że nie stawia się im żadnych wymagań. Być może nieco częściej niż osoby zdrowe mierzą się z przeszkodami (na przykład technicznymi) oraz spotykają się z negatywnym przyjęciem, zwłaszcza przy pierwszym kontakcie. Osoby z niepełnosprawnościami mają, tak jak osoby pełnosprawne, pozytywne cechy, uzdolnienia, ale i wady. Nie są łagodniej oceniane, jak każdy potrzebują wokół siebie przyjaznych ludzi, dzięki którym mogą się rozwijać. Z pewnością warto tak edukować w zakresie niepełnosprawności, aby uczyć postrzegania osób z nią nie tylko przez pryzmat choroby — uczyć dostrzegania jednostkowości osób z niepełnosprawnościami, umożliwiać poznanie nowego, być może inspirującego, sposobu funkcjonowania człowieka. Warto również pokazywać, że kategoria niepełnosprawności jest rozległa i nie należy faworyzować żadnego z jej przejawów, tak jak nie warto postrzegać osób z niepełnosprawnościami ani jako ofiar, ani jako herosów.

Podczas dyskusji i wymiany opinii o kwestii niepełnosprawności warto zapewnić uczniom odpowiednią przestrzeń. Jako formę porządkującą rozmowę proponuję redagowaną wspólnie mapę myśli, wzbogaconą o odpowiednią infografikę (na prowadzonych przeze mnie lekcjach często to uczniowie inicjują pracę nad infografiką). Zachęcam również, by motywować uczniów do wyszukiwania, zbierania i przedstawiania informacji na temat niepełnosprawności w formie prezentacji multimedialnych. Możliwość dzielenia się opiniami i wiadomościami wydaje się dla uczniów szczególnie ważna i motywująca, zazwyczaj chętnie występują oni w roli ekspertów. Jak wspomniałam, pomocne i edukacyjnie ożywcze może być zaproszenie na lekcję osoby z określonym typem niepełnosprawności. Szczególnie interesującymi gośćmi wydają się osoby, które osiągnęły sukces w jakiejś dziedzinie, na przykład w sporcie. Warto zaprosić i takich gości, którzy mimo swojej niepełnosprawności znaleźli własny, niekoniecznie „widowiskowy”, sposób na funkcjonowanie w społeczeństwie. Wierzę w słuszność słów Alicji Fidowicz, autorki książki *Niepełnosprawność w polskiej literaturze XX i XXI wieku dla dzieci i młodzieży*:

Odpowiednio dobrana lektura dla najmłodszych pokoleń Polaków, pochodząca zarówno z literatury polskiej, jak i należąca do literatur obcych, może zwiększyć wrażliwość dziecięcego lub nastoletniego odbiorcy na potrzeby i sposób odczuwania niepełnosprawnego bohatera, a także na wewnętrzne zróżnicowanie szerokiej i niejednolitej grupy, jaką są osoby niepełnosprawne. Oczywiście, trudno przewidzieć, w jaki sposób odbiór dzieła wpłynie na postrzeganie osoby z danym rodzajem niepełnosprawności w przypadku konkretnych spotkań dziecka z niepełnosprawnością w rzeczywistości²⁴.

²⁴ A. Fidowicz: *Niepełnosprawność w polskiej literaturze XX i XXI wieku dla dzieci i młodzieży*..., s. 304.

Fidowicz wspomina również, że szczególnie cenna jest możliwość wybrania przez nauczyciela lektury, która mogłaby sprowokować dyskusję nie tylko o samej niepełnosprawności, lecz także o działających w społeczeństwie mechanizmach, które są przyczyną stosowania nagannych praktyk wobec pewnych grup osób z niepełnosprawnościami. Z pewnością jednym z naszych — nauczycieli — zadań jest pokazywanie, że każda z poznawanych „wysp” ma zarówno słoneczną, jak i pochmurną stronę.

Bibliografia

- Cohen J.: *Praktyczny poradnik savoir-vivre wobec osób niepełnosprawnych*. Ilustr. Y. Silver. Publikacja: United Spinal Association. Tłum. na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej Pełnomocnik Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych. Adaptacja: Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych. Pobrano z: https://niepełnosprawni.sggw.pl/MPIPS_Savoir-vivre.pdf [10.05.2021].
- Dickens Ch.: *Opowieść wigilijna*. Tłum. C. Niewiadomska. Wydawnictwo Zielona Sowa, Warszawa 2016.
- Disability*. World Health Organization. https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1 [dostęp: 4.01.2021].
- Fidowicz A.: *Językowy obraz osób niepełnosprawnych wśród uczniów klas VI szkoły podstawowej*. „Przegląd Pedagogiczny” 2015, nr 2. <https://repozytorium.ukw.edu.pl/handle/item/3677> [dostęp: 4.01.2021].
- Fidowicz A.: *Niepełnosprawność w polskiej literaturze XX i XXI wieku dla dzieci i młodzieży*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2020.
- Igor Sikorski vs Filip Chajzer*. YouTube, 14.03.2018. <https://www.youtube.com/watch?v=Aib3nWeNjz4> [dostęp: 10.05.2021].
- Kossowska A.: *Duże sprawy w małych głowach*. Grafika J. Ambrożewski et al. Wyd. 3. zm., rozszerz. Linia, Warszawa—Ożarów Mazowiecki 2018.
- Koziółek R.: *Co gra Katarynka Prusa?* „Pamiętnik Literacki” 2009, z. 1, s. 49—70. https://www.researchgate.net/profile/Ryszard_Koziolok/publication/298896814_WHAT_DOES_BARREL_ORGAN_BY_BOLESŁAW_PRUS_PLAY/links/58cd5cb34585157b6dae63c1/WHAT-DOES-BARREL-ORGAN-BY-BOLESŁAW-PRUS-PLAY.pdf [dostęp: 4.01.2021].
- Małkowski T.: *O Kamilu, który patrzy rękami*. Zilustrowała J. Rusinek. Wydawnictwo Adamada, Gdańsk 2019.
- Prus B.: *Katarynka*. <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/katarynka.html> [dostęp: 4.01.2021].
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej. Załącznik nr 2: Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej. Pobrano z: <https://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170000356/O/D20170356.pdf> [2.01.2021].

-
- Ryrych K.: *Wyspa mojej siostry*. Wyd. 5., 4. w Wydawnictwie Literatura. Wydawnictwo Literatura, Łódź 2020.
- Wlazło M.: *Interdyscyplinarne studia nad niepełnosprawnością — sprzymierzeniec czy wróg pedagogiki specjalnej?* „Problemy Edukacji, Rehabilitacji i Socjalizacji Osób Niepełnosprawnych” 2016, nr 23/2, s. 65—74. Pobrano z: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Problemy_Edukacji_Rehabilitacji_i_Socjalizacji_Osob_Niepelnosprawnych/Problemy_Edukacji_Rehabilitacji_i_Socjalizacji_Osob_Niepelnosprawnych-r2016-t23-n2/Problemy_Edukacji_Rehabilitacji_i_Socjalizacji_Osob_Niepelnosprawnych-r2016-t23-n2-s65-74/Problemy_Edukacji_Rehabilitacji_i_Socjalizacji_Osob_Niepelnosprawnych-r2016-t23-n2-s65-74.pdf [7.08.2021].
- World Report of Disability*. World Health Organization, The World Bank. 2011. Pobrano z: https://disabilityinclusion.msf.org/assets/files/WorldReport_eng.pdf [2.01.2021].